

Comentaris al poema del llibre *Caritat: «Lo Bruel. Tradició»*

Pep Vila
(Societat Verdaguer)

Ja fa uns anys, amb motiu d'una recerca puntual a l'Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries sobre aspectes històrics d'aquell comtat, em vaig adonar de la pervivència i del rendiment a la població de la llegenda del Bruel.¹ En l'avinentsa del *VIII Col·loqui Internacional Verdaguer. La mirada social de Verdaguer. De Caritat (1885) a En defensa pròpia (1897)*, em va semblar adient buscar els antecedents folklòrics que l'informen i comentar el poema «Lo Bruel. Tradició» que el poeta va incorporar com una peça més en el mosaic d'aquest llibre d'autor. Ja s'ha dit que *Caritat*,² on conflueix la personalitat del capellà amb la del poeta, és un aplec de poemes, escrit entre 1880 i 1884, publicat a Barcelona l'any 1885, del qual es van fer dues edicions³ en aquell any. Són poesies de diversa factura i qualitat, estampades amb motiu dels terratrèmols d'Andalusia. Els poemes, al servei d'una ideologia, plantegen problemes socials, mostren, amb caires diversos, desordres i diferències socials, la misèria del proletariat en aquella ciutat dels prodigis, el pessimisme que encomana segons quins trets de la condició humana. Verdaguer, al qual agradava intervenir en les grans campanyes politicoreligioses de l'època, considerava que una de les possibles solucions per arranjar aquests desajustos socials era el foment de la caritat, abraçar la causa

1. Des de l'any 1993 es publica *El Bruel: butlletí de l'Associació d'amics del Parc Natural dels Aiguamolls de l'Empordà*.

2. Jacint VERDAGUER. *Poesia, 1*. Totes les obres III. A cura de Joaquim Molas i Isidor Cònsul. Barcelona: Proa, 2005, p. 310-312. Vegeu també Joan CARRERAS i PÉRA. *Jacint Verdaguer. Caritat*. Barcelona: Claret, 2010.

3. *Caritat. Poesies de...* Estampades a favor de les víctimes del terratrèmol. Barcelona: F. Giró, Llibreria d'Alvar Verdaguer, 1885, 8º (15,5 cm), 100 p. Ídem. Segona edició. Barcelona: Llibreria d'Alvar Verdaguer, 1885, 8º (15,5 cm), 105 p.

de pobres i desvalguts. En el llibre *En defensa pròpia* podem llegir l'article VII «On és la Caritat» i l'article XI «La Caritat».

És conegut que Verdaguer, a redós dels ideals romàntics, de la literatura renaixentista, al llarg de la seva vida, es va servir de molts materials folklòrics per bastir els seus poemes, les proses rondallístiques i els llibres d'excursions i de viatges.⁴ Va demostrar interès per la cultura popular i pel folklore català, el coneixement detallat de la història i de la geografia del país. Molts d'aquests materials que recollia en llibretes, en apunts, que coneixia a través de corresponsals, més endavant els treballava a fons, els donava forma, els adaptava als seus interessos com és en el cas que avui ens ocupa. Aquesta atracció es pot rastrejar per tota la seva obra. Llegim per exemple els seus llibres apareguts pòstumament: *Rondalles* (1905) i *Folklore* (1907), farcits de cançons populars, dites i tradicions. També si ens fixem per exemple en el llibre *Canigó*, que duu el subtítol de «Llegenda pirenaica del temps de la Reconquesta», veurem com hi sovintegen les llegendes canigonenques i relats fantàstics sobre la fundació de Sant Martí del Canigó. A *Montserrat* (1880) figuren moltes pàgines sobre el llegendari de la muntanya santa. En el volum *Pàtria*: el poema «Lo Pare Falgàs» tracta d'un tema llegendari local. A *Aires del Montseny* s'hi fa present la llegenda del comte Arnau. A *Eucarístiques* recull la bella història de les hòsties consagrades en el poema «El sol de Pezillà», etc. *L'adoració dels pastors* (1901) no deixa de ser una variant del teatre popular de pastorets. En el volum de *Caritat* (1885) hi ha diversos poemes que obeeixen a aquesta recreació de motius historicopopulars, tradicionals, ressons de goigs, la persistència en la recuperació d'uns materials tradicionals («La mort del rossinyol», «La rosa marcida», «La cuereta», «La ginestaire», «Himne a sant Felip Neri», etc.).

D'altra banda l'estudiós i erudit Josep Romeu a *Poesia popular i literatura*⁵ va estudiar les relacions inesgotables que existeixen entre folklore i literatura i com aquesta disciplina ha intervingut i segueix interferint en la gestació del material literari. En el cas del Bruel, la contalla a més de funcionar com a un relat en el terreny folklòric, el

4. Narcís GAROLERA. *Jacint Verdaguer. Excursions i viatges*. Barcelona: Editorial Barcino, 1991-1992. (Biblioteca Verdagueriana, vol. 18, 19 i 21).

5. Barcelona: Curial, 1974.

qual gaudia d'una existència latent, es perllonga en el terreny literari. Verdaguer converteix un testimoni escrit, una prosa epistolar en un poema, se n'apropia de certes parts. Dóna a la contalla un tractament particular, en fa una nova obra de creació, sotmesa a la personalitat del poeta. En la realització retòrica, busca la vella fórmula del romanç per tal de donar al poema un aire narratiu.

El pes de la tradició⁶

Gràcies als esforços de Joan Carreras i Péra, il·lustre verdaguerià, que havia estat capellà custodi del santuari de Mare de Déu del Mont, sabem que Verdaguer va conèixer la llegenda del Bruel durant el temps que va estar al santuari, a l'Empordà,⁷ escrivint la seva obra *Canigó*. L'estiu del 1884 Verdaguer va fer una estada d'un mes i mig al santuari, on va trobar el mirador que cercava per contemplar el Canigó, i la tranquil·litat per escriure. Durant la seva estada en aquesta muntanya sagrada va redactar alguns fragments del poema *Canigó*, que ja tenia molt avançat. També hi va compondre, entre d'altres poemes, la «Cobla a la Mare de Déu del Mont», que avui en dia substitueix els antics goigs, i el text en prosa «L'ermita del Mont».

A una distància del santuari relativament curta, a la falda de la muntanya, hi ha un dels casals més imponents de Catalunya, una pairalia del segle XIII, el Noguer de Segueró on Verdaguer va conèixer el seu propietari Joan Noguer i Olivas i també el seu cunyat el botànic Estanislau Vayreda (1848-1901), germà de Joaquim i del novel·lista Marià. Una dita popular de l'època deia:

Si voleu saber qui són
els més rics d'aquesta terra:

6. Un senyor de Castelló, que vaig trobar casualment a l'Arxiu Municipal, de qui ara no recordo el nom, em comentava una altra versió dels fets. Segons aquest, el nucli de la llegenda, que va donar nom al llac, va néixer a l'entorn del senyor del castell de Verdera el qual va ser obligat a ofegar-se en aquest estany per una multitud enfurismada que volia evitar que recollís tot el blat per tal d'especular amb el preu.

7. Joan CARRERAS I PÉRA. «Excursions de Verdaguer per terres gironines». *Revista de Girona*, 159, juliol-agost, 1993, p. 44-47.

el Noguer de Segueró,
el Sobirà de Santa Creu
i l'Espona de Saderra.

Quan Vayreda n'era el propietari, Verdaguer visità el casal més d'una vegada. Vayreda, autor del *Catàleg de la flòrula de la Mare de Déu del Mont* (pòstum, 1922), aconsellava Verdaguer sobre la identificació de plantes i dels arbres de les contrades que petjava. Ben segur que, a prec del poeta, Noguer li va escriure aquesta lletra, no datada, on li explica la tradició, una creença sobre un tema llegendari que ben segur era transmesa oralment de pares a fills. Joan Carreras i Péra reproduceix aquesta carta a la seva l'edició de *Caritat*:

Tradició del Bruel. Vivía prop de ditas llacunas un pagés molt tacany que un any de mala cullita y molta miseria se obstinó en guar[dar] lo blat fins avans d'arribar á la següent anyada pera poder vendre'l á mellor preu que'ls demés; pero com era també descuydat, un dia se trobá que se li havia pollat tot lo gra; ell que á las horas, desesperát per la pérdua que acabava de sufrir, y més encare per las burlas que havia de aguantar dels seus vehins, determinó una nit de molta fosca carregar lo blat en la carreta y anar-lo á tirar a la llacuna; mes quan acabava ja de arribar prop de l'aygua, los bous avansáren massa y comensó á faltar-los la terra sota'ls peus. Prou se féren esforços per a tornar enrera, però tot fou inútil; als pochs moments carreta, bous, blat y pagés s'enfonzaren entre un confús remolí de fangosas ayguas y d'ells no se ha sabut rés més que'ls fatídichs bramols que fan sentir los bous de tant en tant.

Besa humilment sa má S. S. Juan Noguer.

Rt. D. Jacinto Verdaguer. Prebere.

Estanislau Vayreda Vila (1848-1901), botànic, llicenciat en farmàcia, havia escrit l'any 1879 un article, publicat a la *Revista de Gerona*,⁸ on intentava donar una explicació científica dels orígens d'aquesta llegenda. A Castelló d'Empúries i pobles del voltant creien

8. «El "Brue" de Castelló de Ampúries». *Revista de Gerona* X, any IV, octubre de 1879, p. 377-383. Guerau Domènech Montada en el seu treball «Breu notícia sobre Damas Calvet de Bordallés». AIEE, Figueres, 42 (2011), p. 444, comenta que en 1882 aquest poeta i enginyer havia obtingut el premi del marquès de Camps en el Certamen literari del Centre Artístich Industrial de Figueres, per la composició «El Brue de Castelló», considerada pel secretari del

que el bruel provenia d'un animal fabulós, un ocell gegant que poblava aquells estanys i maresmes. Recordem que també hi ha un ocell anomenat «bruel». El text que ens interessa destacar diu així:

Habitaba las inmediaciones del lugar un labrador en extremo avaro que se empeñó en guardar en el granero el trigo de su abundante cosecha un año de gran carestía durante mucho tiempo, con el objeto de venderlo a mejor precio que los demás. Un día se percibió con asombro que todo su trigo había sido devorado por el gorgojo. Entonces agobiado por esta gran pérdida y buscando un medio de ocultar tan solemne chasco y no tener que sufrir las chanzas y burlas de sus vecinos, se decidió en una oscura noche a cargar el trigo en su carreta y echarlo a la laguna; he aquí que cuando estaba a punto de llevar a término tan arriesgada operación, aproximóse demasiado al agua y empezando los bueyes a hundirse en el cieno, en vano hizo esfuerzos para retroceder; todo fue inútil: en pocos momentos, labrador, carreta, bueyes y trigo desaparecieron entre un torbellino de cenagosas aguas, no habiéndose tenido de ellos más noticia que los fatídicos mugidos de los bueyes que todavía se hacen oír de tiempo en tiempo.

Para hallar una explicación satisfactoria y racional del referido fenómeno acústico, es preciso recurrir a la ciencia. En mi humilde opinión, los mugidos del Bruel, no pueden atribuirse a otra causa que a escapes de gases comprimidos a fuerte presión. Solo falta averiguar cual puede ser la causa productora de tales gases.

Pervivència de la llegenda⁹

La llegenda del Bruel de Castelló d'Empúries ha fructificat com si fos un organisme viu. Sense entrar en matèria, n'exposo les línies mestres, les obres que l'han recuperat des d'un punt de vista literari i musical:

1928

El poeta, prosista i dramaturg Carles Fages de Climent (1902-1968) va publicar l'obra de teatre liricohistòrica: *El Bruel. Tragèdia en tres*

jurat qualificador «com balada model en son género», composició que no hem pogut veure.

9. Agraeixo a Jordi Carnet de Castelló, tècnic de cultura de l'Ajuntament, a Marisa Roig, arxivera, algunes d'aquestes referències.

actes de vers (Barcelona: Publicacions de «La Revista», 1928). Carles Fages de Climent situa la llegenda, nascuda en aquesta vila, a l'estany del Bruel, per problemes d'abastament del blat, per una mala anyada provocada per una climatologia adversa. L'època és la medieval, en el comtat de Ponç Hug II.

1935

El Bruel de Castelló, poema en vers, dividit en 5 actes. Fou escrit per un autor castelloní desconegut fora de la localitat: Joan Puig Dalmau (Castelló d'Empúries, 1908-1982). L'estrena de l'obra l'any 1935 a Castelló va anar a càrrec del grup de teatre «Esplais» de la vila i va ser representada en diverses poblacions: Peralada, Agullana, la Bisbal, Figueres, i també a Palma de Mallorca en una excursió d'aquest grup de teatre castelloní l'abril de 1935.

1943

J. Puig Dalmau: *El Bruel de Castelló. Poema lírico-dramático en un prólogo, tres actos y dos cuadros, en verso*. Figueres: Impremta La Rápida, [1943].

1993

La Llegenda del Bruel de Castelló: escrits i poemes de diferents temps i autors relacionats amb la llegenda... homenatge i estrena de l'obra "El Bruel" del poeta de l'Empordà Carles Fages de Climent, 25 de juny 1993. Ajuntament de Castelló d'Empúries. Editat per l'Ajuntament de Castelló d'Empúries amb motiu del 25è aniversari de la mort de Carles Fages de Climent.

1996

Maria Àngels Anglada, *El Bruel de Castelló. Amb la col·laboració plàstica de Joan Paradís i Creus Dalgà; i la incorporació de Bartomeu Massot, 1923-1974*. Gaüses: Llibres del segle, 1998.

2008

El Bruel de l'estany: llegenda popular de l'Empordà. Enregistrament sonor (CD) de l'any 2008, coordinat i amb música d'Enric Ribó, sobre el text de Maria Àngels Anglada. Coral del CEIP Sant Pau,

Coral de l'IES Ramon Muntaner; direcció: Josep Maria Godoy i Tomàs; piano Pere Puig i Griessenberger... Barcelona: DINSIC, DL 2008.

Lo Bruel. Tradició¹⁰

El text del poema de Verdaguer es conserva en el manuscrit 378/7 de la Biblioteca de Catalunya, fol. 31, 32 i 33. Posteriorment va sortir imprès en dues edicions de *Caritat* que el poeta autoedità al llarg de 1885. Jacint Verdaguer va introduir correccions i millores en la segona edició del llibre. Aquestes afecten majoritàriament la primera part del poema. El text que reproduïxo, ara i aquí, és el que correspon a l'edició de 1893,¹¹ controlada pel poeta, considerada com a definitiva. El poema copiat aquí prové de l'edició de *Totes les obres* de Verdaguer a cura de Joaquim Molas i Isidor Cònsul.¹²

«Lo Bruel. Tradició» és un poema de 80 versos, subdividit en quatre estrofes desiguals de 10, 28, 34 i 8 versos heptasíl·labs, en rima assonant. El subtítol remarca que es funda, que s'escriu sota el pes d'un costum, una contalla. A les romeries de la Mare de Déu del Món hi acudia molta gent de les comarques de l'Alt Empordà que ben segur la coneixien per consuetud. És possible que el propietari del Noguer, en Joan, sabés de la llegenda per boca d'Estanislau Vayreda, que l'any 1879 va publicar un treball sobre el tema. Joan Noguer escriu la relació en prosa i Verdaguer l'adapta, en vers, per als seus interessos. La llegenda del Bruel apareix versificada a partir del vers 39 fins a l'acabament del poema. La conversió d'aquesta prosa en un discurs versificat permet veure la capacitat de síntesi, el domini que el poeta tenia sobre els recursos que utilitzava en l'estilització de formes populars. El poema presenta dues parts complementàries, que podrien funcionar com a poesies mig independents.

10. Agraïxo a M. Àngels Verdaguer, de la Societat Verdaguer, l'enviament d'una còpia de la primera edició del poema. Obra conservada al manuscrit 378/7 de la Biblioteca de Catalunya, fol. 31-33.

11. Llibreria y Tipografía Católica, 1893, 109 p. + 1 f. 3a ed.

12. *Totes les obres III*. Barcelona: Proa, 2005, p. 310-312.

En els trenta-vuit versos inicials Verdaguer fa el retrat despietat d'aquest pagès que presenta uns trets de fera. Personificaria la persona avariciosa, estraperlista, antisocial, egoista que en un moment difícil contravé l'ordre social. La distorsió i exageració dels trets físics i morals li serveixen per posar en evidència els mals d'aquella societat. Després hi solda la llegenda que Noguer li copia. Com que tot pecat fa el seu forat, el pagès s'acaba enfonsant als aiguamolls amb tota la càrrega maleïda que volia llançar. El poema duu implícit una dosi de moralisme vehiculat per l'autor al qual agradaria, amb l'*exempla* de l'home de pagès¹³ sense escrúpols, promoure la regeneració de la societat del seu temps.

Un pagès hi ha a l'Empordà¹⁴
 que llop-cerver¹⁵ s'anomena;
 té les urpes de voltor,
 la cara de gos de presa;¹⁶
 d'escanyapobres¹⁷ com ell 5
 no n'hi ha un altre a la terra.¹⁸
 Ell roba a parents i amics,¹⁹
 i de tot arbre fa llenya;

13. Publi Virgili Marò en el seu llibre les *Geòrgiques*, en traducció de Miquel Dolç (Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1963, p. 69) descriu la figura d'un pagès avar i cobdiciós, que fa treballar l'arada i només pensa a recollir blat fins fer esclatar les sitges: «La rompuda només respon veritablement als vots del pagès cobdiciós que quan ha sentit dues vegades els freds; és ella la que produeix les collites immenses que fan esclatar les sitges».

14. Obra datada a la Mare de Déu del Mont (11-9-1884).

15. Quadrúpede de l'espècie *Felis lynx*; linx.

16. Els versos 3 i 4 foren afegits a la segona edició del poema, per tal d'intensificar, el recurs a l'animalització, el retrat malèvol del protagonista amb el qual distorsiona encara més els seus trets de salvatgina. En versos posteriors en fa un retrat moral gens afalagador. La literatura naturalista catalana accentuava el costat fosc, la caracterització negativa, la grandesa i misèria de molts personatges inquietants de la societat rural d'aquell temps.

17. Aquesta referència ens recorda, forçosament, la novel·la l'*Escanyapobres* (1884) de Narcís Oller on l'avarícia també és un pecat capital en aquella Catalunya de la Restauració. Verdaguer aquí també explora les reaccions del pagès.

18. Anteriorment havia escrit: «Ell diu que no vol parar / fins a menar als prats d'herba, / los pobres de Jesucrist / a peixer, com les ovelles». Pensem que aquesta correcció millora notablement el poema.

19. Versos 7-10, afegits a la segona edició.

si no pot prendre un ramat,
s'aconhorta d'una ovella. 10

Com a llop-cerver que es diu,
xucla la sang de les venes;²⁰
si no els pot xuclar la sang,
a bocins la pell los lleva;
si no els pot llevar la pell 15
sense un fil de roba els deixa.

A qui posa un corbatí²¹
no el curaran pas los metges;
més li valdria un dogal
en mans del tiracordetes.²² 20

En anys de fam com aquest²³
lo bé de Déu abassega,
lo d'antany i lo d'enguany
per fer-ne més bona venda.
Pobrets, si voleu menjar, 25

donau-li *flor de ginesta*.²⁴
Si no teniu dobles d'or,
si no en teniu, ell ne deixa
dant-li el cinquanta per cent,
o bé... el xanguer²⁵ de l'esquena. 30

A demanar caritat²⁶
no aneu mai a casa seva,
puix té ensenyat un mastí
que sols als pobres mossega,
als pobres de Jesucrist 35
que ell menar voldria a l'herba

20. «Xuclant-los la sang comença», havia escrit anteriorment.

21. Un corbatí és una argolla de ferro o llaç de corda que servia per donar volta de garrot o penjar-lo a la forca. En un sentit figurat significa posar una persona en dificultats. «a no ser un corbatí», deia la primera edició. Els versos 17-20 feien: «que, quan ab ses mans l'estrenga, / tant se valdria un dogal / en mans del tira-cordetes».

22. Ajudant del botxí.

23. Els versos 21-23 feien: «En anys de fam com aquest / té parada la ratera, / té guardat lo blat d'antany».

24. El color groc de la ginesta recorda l'or de les monedes.

25. Fermall, corda de cuir per subjectar l'espigó de l'arada o del carro al jou; dogalet. A Mallorca era viva l'expressió: «Treure s'aixanguer de s'esquena», tupar fort (donar cops forts) (DCVB).

26. Versos 31-38, afegits a la segona edició.

cada dia a pasturar
amb los bous i les ovelles.

A l'acostar-se la fam,
per ell lo temps de la messa, 40
se'n puja dalt del graner,
troba pollada²⁷ la xeixa!²⁸
Pica de peus com un boig,
i aixís dient s'escabella:
—Doncs aon llençaré el blat? 45
Com ho faré que no ho vegen?
La vergonya que en tindré
me courà més que la pèrdua! —
Mes son front de condemnat
s'il·lumina amb una idea. 50
Quan se ve la mitja nit,
posa el blat a la carreta,
sacs i més sacs de forment,
saques i saques de xeixa,
i els va a tirar a l'Estany 55
que allà dellà remoreja.
Quan és al peu de l'Estany²⁹
voldria tornar enrere,
veient que sota sos peus
comença a desdir la terra. 60
Los braus voldria aturar,
mes apar que algú els empenga!³⁰
Si anaven a pas de bou,
ara van a pas de llebre.
Seran diables malvats 65
que avui faran bona sega!
Llop-cerver llença un gran crit,
mes ja en les ones se n'entra,
a gavells xeixa i forment
amb los bous i la carreta, 70

27. Trobar-se amb els cereals corcats.

28. Blat de bona qualitat.

29. Els Aiguamolls. Carles Fages de Climent, en el pròleg a *El Bruel* (1928), comenta que, passejant a cavall per aquells paratges, encara havia sentit aquell bram.

30. Forma verbal del verb «empènyer», moure cap a davant.

dins un remolí d'infern
que les aigües arrestella.³¹

Allí s'enfonsà l'avar,
com dins la mar una pedra;
mai més se n'ha sabut res: 75
sols en temps de primavera,
dins l'Estany de Castelló,
i en l'estany de Torroella,³²
los pagesos del voltant
senten uns bous que bruelen. 80

31. «Arrastellar», posar en rastell o renglera. Verdaguer ja havia fet servir aquest verb en un passatge de *L'Atlàntida*: «Y revinclades ones s'arrestellen damunt les naus».

32. Vayreda comenta que aquestes explosions de gas també se sentien als estanys de Torroella de Montgrí. Molts d'aquests espais foren dessecats al segle XIX, per motius higiènics per tal d'impedir la propagació del paludisme.